

Gustaf II Adolfs räddare vid Vittsjö.

I februari 1612 företog Gustaf II Adolf ett härjningståg till Skåne. Gränsen passerades vid Loshult; söderut nådde kungen så långt som till Vä. När han var på återväg för att vid Markaryd igen gå över gränsen till Sverige, överraskades han mot kvällningen 11. februari vid Vittsjö av en dansk styrka. Befälhavare var Breide Rantzau¹. Kungen flydde, red ned sig i en vak och hade så när blivit på platsen. I den äldre historieskriv-

¹ Gustaf II Adolf har i brev till hertig Johan, daterat Björkeröd 13. febr. 1612 (Riksreg.), gett en framställning av sitt tåg till Skåne. Framställningen i vilken det saknas uppgift om den livsfara som kungen svävade i, har följande lydelse: Wij låthe E: K:tt wette, att Wij och hafue waritt inne vthi *Skåne*, och thet største deelen afbrendt, så att till 24 *kyrckiosochner* sampt och *Whestadh* är vthi aska, och hafue Wij dher till inthet mootstånd haft, anten af ryttere eller footfolck, vthan grasseratt, sköflatt, brendt och ihjälslagitt aldees efter wår egen willie, doch hadhe Wij wäll haft i sinnet på sammå sätt att besökia Åhåstadh, men för dhe kundskaper skuldh som Wij hade, att både der så wäll som på andre orter låge ryttere, wille Wij ingen folckspilling göre, der till medh fehlede oss *luunter* till soldaterne, och fördenskuld låthe ther medh blifue, och allenest begåfuo oss dhen wäghen ått *Markeridh*, till att ödhe, brenne och förderfua huar Wij framdrogo, sså althenstund oss gick allt lyckosampt på den ganske reese, och oss af fienden inthet mootstånd skedde, jcke heller på sidste daghen eller timan kunde någott innpass föremode, lickuäl när Wij hade låtitt gå för oss vthi wäghen arkelijet och tråss, och dher medh förordnett største parten af Wårt krigzfolck vttöfuer grentzen, föllo oss oförmodeligen 5 compagni ryttere till, och slogho oss widh pass af trehundra man, och förskingrade der medh wår hoop, endoch the på sin sijdho icke heller gingo om ändan, vthan miste och wakkert folck. Nu wele Wij medh thet allersnareste möijeligitt är, samble thet meste folck Wij kunne fhå tilhope, och först besettie här i grentzen för allt infall skuld, och medh thet andre och så myckitt Wij kunne mest tillwäge komme begifue oss oförsumeligen till E: K:tt E: K:tt till vndsettning.

Jmfr Generalstaben, Sveriges krig 1611—1632, I, 266; Stille, Gustaf II Adolfs livsfara vid Vittsjö den 11 februari 1612 (Skrifter tillägnade Pehr Ek-lund, 705).

ningen möter olika uppfattningar om vem som var räddaren. Loccenius låter i sin svenska historia 1676 kungen dras upp av Per Banér, men lokaliserar händelsen inte till Vittsjö, utan Kristianopol¹. Widekindi uppger en ryttare från Romfartuna vid Vesterås som räddare². Jonas Hallenberg i sin Gustaf II Adolfs historia slutligen låter bådadera agera ute på isen³. Den senare uppfattningen har blivit den allmänna.

Dokumentet om Gustaf II Adolfs räddare skall här framläggas.

Ryttaren från Romfartuna, Thomas Larsson, tillhörde Upplandsfanan. Han hade en son: Matts Thomasson. Enkan efter denne, Malin Eriksdotter, ingav 1675 en supplik till Kungl. Maj:t. Hon gör i denna reda för vad som hände vid Vittsjö och för de nådevedermälen som skall ha kommit svärfadern till del från Gustaf II Adolf⁴.

Stormechtigeste konung, allernådigste herre.

Eders Kongl. May:t förekommer iag fattige, högtbedröfwede, ålderstegne änkia, och med denne min supplique Eders Kongl. May:t underdånödmiukeligest föredrager, huruledes min sal. swärfader Thomas Larson, fordom ryttare af Vplandz regementet, hafwer haft den lyckan at bewijsa sin underdånige plicht, trohet och tienst emot sin alranådigste konung, glorwyrdigst i åminnelse, konung Gustaf Adolph i så måtto, att widh fordom påstående danske feigde, då högst sal. Hans Kongl. May:t kom i mangel med fienden wid Wissiöelff och der, som witterligit är, af en olyckelig hendelsse råkade uthi strömmen af sin häst, och der så när omkommit, hafwer denne ryttaren Tomas Larsson, oachtandes at många andre rende förbij, genast sprungit af sin häst, lagt sig på ijsbredden och med stor lijfffahra salverat och opholpit Hans May:t och der hos sin egen häst understält Hans May:t at wijdare fortkomma. I det samma hafwer högst sal. Hans Kongl. May:t til et wårteken och försäkring om sin kongl. nåde och wedergällning tagit af sig sin spennar-kied af sölf och gifwit min sal. swärfader

¹ Loccenius, *Historia Suecana*, 498.

² Widekindi, *Gustaf Adolfs historia*, 39; Wadén, *Berättande källor till Calmarkrigets historia*, 104.

³ Hallenberg, *Svea rikets historia under konung Gustaf II Adolfs regering*, I, 292.

⁴ Suppliken med tillhörande bilagor i Riksarkivet: *Strödda historiska handlingar vol. 24*.

med de orden, att han för sådan trogen gerning wille ihogkomma hans hustru och barn, så att dem icke måtte tryta brödh, hwilken kied iag och mine barn ännu hafwa til Hans May:tz ihogkommelse behållen. Sedan nu merhögstbe:te Hans Kongl. May:t kom hem i fäderneslandet, hafwer högst sal. Hans May:t föruthan all annor kongl. mildhet och nåde, jembwål förundt, skiänkt och gifwit åfftabe:te min sal. swärfader Thomas Larson ett arf och eget hemman Jgelstad b:d, uthi Romfartuna soken beläget, til en ewärdelig kongl. recognition och egendomb, frijtt och quitt, för sig och sine echta brystarfvingar, såsom högst be:te Hans Kongl. M:tz bref af den 23 decembris a:o 1613, copialiter här hos fogat sub n:o 1, med mera vthwijser, hwaröfwer och Kongl. regeringen, effter mer högstbe:e sal. konungs beklageligaste död hafwa gifwit min sal. man, Mattz Thommeson b:d, som och i all sin lijftijdh Eders Kongl. May:t och Sweriges crono under Vplandz regementet tient hafwer, deras nådige attestation, att han på samma donation kongl. confirmation i sin tijd sökt hafwer, som copian n:o 2 förmåler, hwilket desslijkes hennes maj:t drottning Christina allernådigst månde confirmera åhr 1649 den 8 junij, såsom copian n:o 3 betygar. Fördenskull såsom iag ålderstigne, bedröfwade änkia sitter nu med många barn uthi stor fatigdom och hafwa intet annat till subsistence än wij af förbe:te hemman kunna åthniuta, altså nedlägger iag herjempte, inför Eders Kongl. May:tz fötter min vnderdånigste och alraödmiukaste böön och begäran, det Eders Kongl. May:t i anseende til offtebe:te så min sal. swärfader som min sal. mans långlige trogne tienster täckes mig och mine barn, som äre dheres brystarfvingar, ytterligare widh be:te kongl. donation allernådigst confirmera och stadfästa. Sådan hög kongl. nåde warder Gud wisserligen med all sin wälsignelse Eders Kongl. May:t uthi alt dess förehafwande wedergällandes; och iag med samptl. mine barn förblifwer Eders Kongl. May:tz

Vnderdånige och allra ödmiukeste tienarinna och hos Gud trogne förebederska

Malin Erickzdotter

Sal. Matz Tommesons effterlåtne enkia.

Tre kungliga brev åberopas i denna supplik. Genom det första av dem, av 23. december 1613, efterlät Kungl. Maj:t till ewärdlig egendom åt ryttaren vid Upplandsfanan Thomas Larsson

och hans bröstarvingar för den trogne, hulde och rättrådige tienst som han oss och Sveriges krono härtill gjort och bevist haver och tillsagt härefter att vilja göra, ett vårt arv och eget hemman i Romfartuna socken, Igelsta benämmt, att njuta under sådana villkor och frihet som andre av vår adel och frälsemän här i riket hava; dock att han och hans efterkommande arvingar göra kronan där tillbörlig russtienst utav. Det andra och tredje kungl. brevet rör konfirmationen av det första. Breven är avfattade efter formulär. Inget av dem innehåller något om Thomas Larssons räddningsbragd vid Vittsjö.

Då suppliken 1675 skrevs förelåg emellertid en attest om denna räddningsbragd. Attesten har följande lydelse:

Aldenstund af mig vnderskrefwen begäres een sanfärdig wittnesskrifft af den wissa vnderrättelssse iag hafwa kan om ryttaren sahl. Thommas Larsson vthi Solinge, Romfartuna sockn och Wästeråhs lähn, boende, hurusom enär sal. konung Gustaf Adolph den andre och store, vthi christelig och högloflig åminnelssse, kom wid then danske feijden vthi mangel med fienden wid Wissiöelff och här, som witterligt är, råkade vthi strömen med sin häst och hade tå nästan most låta sitt lijf, denne ofwan be:de ryt-tare är tå straxt förhanden; så oansedt många rände förbij, hafwer han lijkwäl ihogkommandes sin plicht och troheet, ther med han wiste sig wara sin herre och konung obligerat och förbunden, straxt sprunget af sin häst, lagt sig sielf på ijsbrädden, fattandes i hans Kongl. Maj:tt icke uthan stoor hazard och lijfsfara såå näst Gudz trogne bistånd honom salverat och opholpet, där hoos sin häst vnderstålt H:s Kongl. Maj:tt att fort komma och fienden kunna vnd-löpa. Att denna berättelssse wiss och sann är, witnar iag med egit namn vnderskrifwit och där på fordras wil med eedh bekräfta. Datum Romfartuna capellans gård den 18 janu-arij 1675.

Oloff Mattsson Fluu
Soldat.

Denne berättelssse wara således som hon här lyder af ofwanskrefne gamble soldat (öfwer sine 90 åhr gammal), sandfärdig giffwen och berättadt vthi min närwaro och åhörande, attesterar iag med egit namn och signete vnder-skrifwit. Die et loco ut supra.

Concordare vidi
Johan Salberg.

O. Arborelius
Sacell. in Romfort:a
(L. S.)

En soldat Olof Mattsson Fluu, över de nitti, har alltså här avgett en attest om att Thomas Larsson ett par och sexti år tidigare räddat Gustaf II Adolf vid Vittsjö och närmare relaterat de omständigheter under vilka det skedde. Soldaten har egenhändigt underskrivit. Han utfäster sig att gå ed på sanningen av vad han berättat. Presten i Romfartuna attesterar i sin ordning att berättelsen avgetts i hans närvaro och att han hört den ur Olof Mattssons mun.

Olof Mattssons attest blev begagnad för Malin Eriksdotters supplik; vad suppliken har om händelsen vid Vittsjö är direkt och merendels verbalt hemtat ur denna. I attesten är emellertid Thomas Larssons räddningsbragd ännu inte satt i något samband med godsdonationen, inte heller med ett silverbälte som kungen skall ha gett ryttaren ute på isen och som uppges ännu vara i förvar hos supplikanten. Sambandet etablerades först i suppliken.

Dokumenterna om Thomas Larsson är härmed framlagda. Återstår den berättelse ur vilken är hemtat vad man vet om Per Banér vid Vittsjö. Berättelsen finns att läsa i den likpredikan som kyrkoherden Olof Laurelius höll över Per Banér då han begrovs i Stockholm 11. augusti 1644. Likpredikan trycktes året efter.

Hafwer altså i denne feigdetijden följt S. Konung M:tt effter wid alla occasioner, som tå i then tijdhen och krigjet föreföllo. Enkannerligen achtat på H. Kong. M:tt å thet tuget som strax efter thet hans M:tt war stegen til regementet skedde anno 1612 vti ianuarij månadt in å Skåne, på hwilket tugh widh retretten H. M:tt kom vti mangel medh fienden widh Wissjö och ther som wetterligt är råkade vti strömen medh sin häst den 11. februarij, och hadhe tå nästan most låta sitt lijff jemte monge andre som thet wedersfor både för watnsens diwpheet såsom och wintrens köld skul och at fienden war widh strömens och ååns brädd skiutandes med mussqweter och pistoler ther inn, vti hwilken occasion medan thenne S. Herren war genom Gudz synnerliga skickelse oskadd kommen igenom åån och sågh sin Herre och Konung wara stadd i fahra til sitt lijff, så oansedt alle andre rende förbij, hafwer han lijkwel ihogkommandes sin plicht och trooheet ther medh han wiste sigh wara sin Herre obligerat och förbunden så oc til at betee then höga kärleek och affection, han baar til sin Aldranådigste Konung, tå är han alle andre til itt merckeligit efterdöme och exempel sprungen aff sin häst, lagt sig sielff på brädden af jisen icke vtan stor hazard och

lijffzfahra och welat salvera och vthielpa sin Herra och Konung, så at han och sielff wid thet han Sal. Kong. M:tt fattade widh handen at hielpan vthur thenna nöd hafwer fuller gifwit hans Kong. M:tt tilfälle at komma vthuur olyckan samt retta och salvera thes lijff, men är sielfwer ther öfwer kommen i strömen. Och sedan H. K. M:tt war ther vthuur vphulpen vnderligen och fast emot mennisklig hopp, genom Gudz försyn och sin broders Nils Baners hielp salverader worden . . . (har) Kong. M:tt . . . för thenne aldrih förgätelige act skul vti sin kongelige cröning och vti alla ständers närwaru och åsyn slagit den salig herren jempte någre fåå andre Hans M:tz och rijkzens welförtiente rådth och officerare til riddare och vti bemälte ständers åhöran gifwit honom itt merckeligt lofford och witnessbörd och stäldt honom androm til itt trooheetz och redeligheetz berömeligit exempel.

Lika säkert som det är att Olof Mattssons attest blev begagnad för Malin Eriksdotters supplik lika säkert är att Laurelii likpredikan begagnats för Olof Mattsons attest och att vad däri anföres om Per Banér utan vidare överflyttats på Thomas Larsson. Denna attest med dess starka verbala anslutningar innehåller i själva verket inget utöver likpredikan — endast är uttrycket att Per Banér gav kungen »tilfälle att komma utur olyckan» ersatt med att Thomas Larsson »understälde» honom sin häst, en förändring vilken liksom andra¹ går igen i suppliken.

Utsikterna för Thomas Larsson som Gustaf II Adolfs räddare vid Vittsjö är små, rättast sagt inga. Men suppliken med beskrivningen på hans räddningsbragd hade den verkan som man avsåg med den. Malin Eriksdotter fick behålla sitt hemman i Romfartuna, likaså arvingarna efter henne².

¹ Exempelvis *Laurelius*: Wissiö — på bredden af jisen — salvera och vthielpa; *Olof Mattsson*: Wissiöelff — på ijsbrädden — salverat och opholpet; *suppliken*: Wissiöelff — på ijsbredden — salverat och opholpit.

² Jmfr Stockholmsmagazinet III, 127; Hallenberg, 293.

Lauritz Weibull.